

MAKALE / ARTICLE:

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKIYALIK BAĞLAMINDA BÜROKRATİK KAOS

BUREACRATIC CHAOS IN OTTOMAN EMPIRE IN THE CONTEXT OF BANDITRY IN THE SIXTEENTH CENTURY

Savaş Yılmaz*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda bürokraside yaşanan kaos eşkıyalık olayları bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Yöneticiler ile ulema sınıfının (ehl-i örf ile ehl-i şer'), eşkıyalarla ya doğrudan ya da dolaylı yönlerden ilişkili olmalarının, devletin kurumsal yapısına vermiş olduğu zararlar ile bunun tebaanın gündelik yaşamına etkilerinin, merkezî yönetime yansımalarına değinilmiştir. Taşra yönetiminde özgün ağırlığı olan bürokratların, kanunlar muvacehesinde hareket etmeyerek görevlerini suiistimal edip tebaaya zulüm yapmalarında, eşkıyalık olaylarının yanı sıra tebaayı gelir kapısı olarak görmeleri de etkili olmuştur.

Padişahlar, bozulan kamu düzenini yeniden sağlamak ve suiistimalleri önlemek için taşraya gönderdikleri hükümlerde, bürokratlara âdil olmalarını emretmişlerdi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın son zamanlarında özellikle taşrada beliren eşkıyalık olayları, II. Selim döneminde devam etmiş, III. Murat döneminde yoğunlaşarak sistemli ve düzenli birlikler hâline gelerek Celalî isyanlarına dönüşmüştür. Eşkıyalık olayları III. Mehmet döneminde de devlet ve tebaa yaşamında ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda makalede, bürokratik kaosun, devletin işleyişine nasıl menfi tesirleri olduğuna değinilmiştir.

Osmanlı Devleti, yönetici ve ulema sınıfının suiistimallerini önlemek için bazı önlemler almıştır. Merkezî yönetimin aldığı önlemlerin başında ise görevlerini suiistimal edenlere ağır cezaların verilmesi gelmektedir. Şöyle ki verilen cezalar, görevden azletme, malî ve idarî cezalar şeklinde tezahür etmiştir. Alınan tedbirlere rağmen bürokrasideki bozulma önlenememiştir. Merkezî yönetim bürokratların te'dip ve tazirine yönelik aldığı tedbirler yerine bürokratların yetiştirilmesi ile malî durumlarının iyileştirilmesine yönelik tedbirler almakta yetersiz kalmıştır. Bütün bu gerekçeler

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID Number: 0000-0002-6979-6495, e-posta: syilmaz3840@hotmail.com.

eşkîyalık bağlamında Osmanlı bürokrasisinde büyük kaosun yaşanmasına ve kurumların yozlaşmış bozulmasına sebep olmuştur.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı kurumlarında başlayan bozulma ile bürokraside yaşanan sorunlar, bu yüzyılın ikinci yarısında eşkıyalık olayları, malî buhranlar gibi gelişmelerin, bürokrasiye yansımalarının neler olduğu, bürokratların (yönetici ve ulema sınıfı) yaşadıkları sorunların araştırılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda Divân-ı Hümâyûnda tutulan örnek hükümler ışığı altında, eşkıyalık bağlamında bürokratik kaos ile ilgili müstakil çalışmaların yapılmamış olması da bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti, Merkezî Yönetim, Bürokrasi (Ehl-i örf ve Ehl-i şer'), Eşkîya, Te'dip ve Tazir.

ABSTRACT

The chaos in the bureaucracy in the Ottoman Empire in the sixteenth century has been discussed and examined in the context of banditry. The damages of the direct or indirect relations of bureaucrats and the people in their service (the scientists and the lawmen) with the bandits on the institutional structure of the state and the effects of this on the daily life of the public and the reflections of these effects to the central administration are mentioned.

In addition to the banditry incidents, the public was seen as a source of income for the bureaucrats who had an effective weight in the provincial administration and did not act within the legal limits of the law and abused their duties and persecuted the people.

In their provincial provisions, the Sultans had ordered the bureaucrats to be fair in order to restore the deteriorating public order and prevent bureaucrats from abuses. In the recent times of the Suleyman the Magnificent, the incidents of banditry especially in the countryside continued during the reign of Selim II and increased during the reign of III Murat and became systematic and regular troops and transformed into the Celali rebellions. The banditry had caused serious problems in the state and the public life during the reign of Mehmet III. In this context, it has been mentioned how bureaucratic chaos has negative effects on the functioning of the state.

The Ottoman State had taken some measures to prevent the abuses of the bureaucrats. The main measures taken by the central administration were heavy penalties. These heavy penalties had emerged as dismissal, financial and administrative penalties. Despite the measures taken, deterioration in bureaucracy could not be prevented. The central government had taken measures to warn and punish the bureaucrats instead of the measures to train them and improve their financial situation. In the context of banditry, all these actions caused great chaos and corruption in the Ottoman bureaucracy.

The deterioration in Ottoman institutions in the beginning of the sixteenth century and the problems experienced in the bureaucracy, the events of banditry in the second half of this century, the reflections of the events such as financial crises to the bureaucracy, the problems faced by the bureaucrats and their general conditions has to be investigated.

Key Words: Sixteenth century, Ottoman Empire, Central Government, Bureaucracy (The Scientists and The Lawmen), Bandit, Warning and Punishment.

1. GİRİŞ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, yönetici ve ulema sınıfının (bürokrasinin) bozulmasında medreselerin, çağın gereklerine göre yenilenememesinin yanı sıra ekonomik buhranların yaşanması ile merkezî yönetimin, taşraya göndermiş olduğu hükümlerin/emirlerin işlerliğini pratikte kaybetmesi etkili olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğulları Bâyezid ile Selim arasında yaşanan taht mücadelesi (Çağatay, 1992, s. 104) sürecinde eşkıyalık olayları Osmanlı Devleti'nde belirmeye başlamıştır. II. Selim döneminde ise eşkıyalık olayları Rum ili ile Anadolu Eyaleti'nin çeperindeki eyaletlerde de devam etmiştir. III. Murat döneminde Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa büyük çapta malî buhranların (İnalcık, 1997, s. 58) yaşanması ile Kanûn-ı Kadîmin bozulması, (Öz, 2010, s. 79) eşkıyalık olaylarının Celâlî isyanlarına dönüşüp büyük bir kaosun yaşanmasına sebep olmuştur. III. Mehmet döneminde ise Celâlî isyanları (Çağatay, 1992, s. 183) devleti ciddi olarak tehdit etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı bürokrasisinde ciddi gaileler yaşanmıştır. Bürokraside yaşanan sorunlar, Osmanlı kurumsal yapısını zaafiyete uğratmış ve tebaanın günlük hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Tebaanın taşrada bürokratlarla (ehl-i örf* ve ehl-i şer'†) yaşadığı sorunlar, çözüme kavuşturulamadığı için tebaa, arz-ı hâllerini Divân-ı Hümâyûna sunarak çözümler aramıştır. (Yılmaz, 2017, s. 10)

Merkezî yönetim, II. Selim'in tahta çıkmasının ardından yönetime karışan yeni iktidar odakları nedeniyle de güç kaybetmiştir. Bu yeni iktidar odaklarının Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa ile girdikleri mücadelede başarılı olmaları, yasaların işlerliğinin zayıflamasına sebep olmuştur. (İnalcık, 1997, s. 58) Osmanlı merkezî yönetiminde yaşanan olumsuzlukların akisleri, yaşanan malî buhranlarla beraber taşrada yönetici ve ulema sınıfının suiistimallerini daha da artırmasına neden olmuştur. Bu bağlamda merkezî yönetimin, taşrada gelişen olaylar karşısında etkinliğini kaybetmesi, bürokraside yaşanan suiistimallerin kapısını aralamıştır. Bu nedenle de yoğunlaşarak artan eşkıyalık olaylarından da faydalanan bazı bürokratlar, eşkıyalık olaylarını gelir kapısı olarak görmelerine yol açmıştır. Bazı bürokratlar, yolsuzluk yapıp rüşvet alarak görevlerini kötüye kullandıkları (Öz, 2010, s. 79) gibi ya doğrudan ya da dolaylı olarak da eşkıyalık olayları içerisinde bulunmuşlardır. (Yılmaz, 2017, s. 237) Taşrada çeşitli yetkilere sahip bürokratlardan bazıları, mahiyetleriyle beraber devletin gerek dâhilî gerekse haricî olumsuzluklarla mücadelesini fırsat bilmişler ve merkezî güç gibi davranmışlardır.

* **Ehl-i örf**: Osmanlı devrinde fiilî gücü elinde tutan, devletin kudret ve nüfuzunu temsil eden devlet memurları. M. Ali Ünal, Mehmet Ali Ünal, Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü, Paradigma Yay., İstanbul 2011, s. 219.

† **Ehl-i şer'**: Kanun adamları. Kadılar, müftüler, müderrisler vs. M. Ali Ünal, a.g.s., s. 220.

Şöyle ki, Divân-ı hümâyûn tarafından gönderilen emir ve hükümleri tatbik etmede ağır davranarak padişahların buyruklarını kadük hale getirmeye çalışmışlardır. Taşradaki bazı bürokratlar ile hizmetindekiler, adeta merkezî yönetime karşı paralel bir güç gibi hareket etmişlerdir. Bu bağlamda bürokratik kaosun yaşanması, hem devletin kutsiyetine zarar vermiş hem de tebaanın devlete sadakatini sorgulamasına neden olmuştur.

2. OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI

Osmanlı idarî teşkilatının nirengi noktasını güçlü bir merkezî yapı etrafında muntazam bir şekilde örgütlenen taşra teşkilatı oluşturmuştur. Bu idarî yapı kendi içerisinde en küçük idarî birimden en büyük idarî birime "...köy, kaza, sancak ve beylerbeyliği" (Uzunçarşılı, 2011, s. 503) şeklinde ayrılmıştır. Osmanlı idarî teşkilatının, en küçük yerleşim yeri olan köylere kadar yapılanmasında devletin "...siyasî kültürünü patrimonyal-bürokratik devlet bağlamına oturtan, aynı zamanda da İslamî ve Yakındoğu'ya özgü fikirler taşıyan Daire-i Adliye kavramı..." (Barkey, 2011, s. 28) etkili olmuştur. Osmanlı idarî yapısı adalet yani adil düzen üzerine kurulmuştur. Bu yapıda adalet, mutlak gücü kontrol edip dengeleyen bir güç olarak belirmiştir.

Osmanlı Devlet teşkilatlanmasında adaletin ön plana çıkmasını Halil İncalcık: "...adalet, tebaanın, otoriteyi temsil edenlerin suiistimallerine, özellikle de kanun dışı vergilendirmelere karşı korunması anlamına gelir. Bu korumayı sağlamak hükümdarın en önemli göreviydi. Sarayın otoritesi tüm toplumsal yapının temel direği olarak görüldüğü için, bu politika ile hükümdarın gücü ve otoritesinin sürdürülmesi..." (Barkey, 2011, s. 28) şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı idarî yapısı, devletin kuruluş yıllarından itibaren şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı yerlere bir kadı ile bir bey atanarak taşra teşkilatlanmasının ilk örnekleri oluşturulmuştur. Toprakların genişlemesiyle beraber idarî yapılanma, sistemli ve planlı bir şekle bürünmüştür. Beylerbeyliği, sancakbeyliği, kaza ve karye şeklinde kesinleşen idarî yapılanmada bu idarî yapıların her birinin görev ve sorumlulukları da belirlenmiştir. (Yılmaz, 2017, s. 19-20) Bu idarî yapı ise, timar sistemi üzerine inşaa edilmiştir. Timar sistemi içerisinde beylerbeyi, sancakbeyi ve sipahi gibi taşrada hükümdarın yürütme erkini kullanan devlet memurları vardır. (İncalcık, 2009, s. 121)

Osmanlı Devleti'nin tam olarak kurumsal yapıya kavuştuğu Fatih Sultan Mehmet (Emecen, 2011, s. 180) döneminde, Osmanlı Bürokrasisi de şekillenmiştir. Böylece Osmanlı idarî teşkilatlanmasının adeta taşıyıcı kolonunu bürokratlar oluşturmuştur. Merkezî yönetimin

gerek haricî gerekse dâhilî sebeplerden taşra üzerindeki gücünü ve etkinliğini kaybetmesinden dolayı bu bürokratik yapı, bir gaile olarak belirmiştir. Bu minval üzere XVI. yüzyılda eşkıyalık bağlamında bürokrasinin sistem üzerindeki yerinin belirlenmesi gerekmiştir.

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE BÜROKRATİK YAPININ BOZULMA SEBEPLERİ

2.1. 1. Medreselerin Bozulması

Osmanlı Devleti'nde bir eğitim kurumu olan ilk medrese, Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'in fethedilmesiyle kurulmuştur. İznik'te kurulan medresenin başına müderris olarak Davud-ı Kayserî atanmıştır. (Öztürk, 2012, s. 43-44) Orhan Bey, Bursa'nın fethinin ardından hisardaki kiliseyi medreseye çevirerek ilme ne denli önem verdiğini göstermiştir. Aynı basiret "I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat" tarafından da gösterilmiş ve ilmin gelişip ilerlemesi için çalışılmıştır. Bu gayretin içine vezir ile beylerbeyinin girmesiyle de ülkenin dört bir yanında medreseler açılmış ve eğitim faaliyetlerine hız verilmiştir. (Uzunçarşılı, 2011, s. 523) Medreselerde hangi derslerin okutulduğu hakkında Necdet Öztürk: "Bu ilk medrese ve daha sonra kurulan medreselerde, İslamî ilimlerde dâhil olmak üzere ne tür derslerin okutulduğu hakkında 15. yüzyıl Osmanlı tarih kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmaz" (Öztürk, 2012, s. 44) demiş olsa da İsmail Hakkı Uzunçarşılı okutulan dersler için "...gramer, mantık, ferâiz, kelâm, belâgat, usûl-i fıkıh, usûl-i hadîs ve hadîs ile tefsirden mürekkep olup bunlardan her birinin izahını hâvi muhtasar ve mufassal müteaddit şerh ve haşiyeleri vardı". (Uzunçarşılı, 2011, s. 524) diyerek özellikle Fatih döneminde medreselerin iç dinamiklere sahip olduğunu belirtmiştir.

"XVI. yüzyıla gelindiğinde kendi iç disiplinini oluşturarak varlığını devam ettiren medreselerde; bu yüzyılda aklî ilimlerin ihmal edilmesi bunun yerine naklî ilimlere yer verilmesi, medreselerde eğitim-öğretimin çağın gereklerine göre yapılamayışı gibi sebeplerden bozulma ve yozlaşma başlamıştı. Medreselerdeki bozuluşun asıl sebeplerini iki kategoride sınıflayabiliriz: Birincisi; genel sebepler olup bunu da kendi arasında şu şekilde sınıflayabiliriz: "a) nüfus artışı b) askeri sistemdeki değişiklik c) devlet müesseselerindeki bozukluklar d) malî buhran e) Celâli fetreti f) ulemâzâdegân sınıfının doğuşudur. İkinci sebep ise; medreselerin kendi bünyesinden kaynaklanan sebepler olarak belirtilip bunu da; a) öğretim alanında bozukluk b) müderrislerin atanma ve ders verme yönteminin bozulması c) medrese talebelerinde disiplinin bozulması" şeklinde belirtebiliriz. Yukarıda belirtilen

sebeplerden daha da önemlisi medreselere rüşvet ve iltimasın girmesi, hak etmeyen talebelere müderrisliklerin verilmesi, ilmin ön planda olması gereken medreselerde kanun ve nizama uyulmadan öğrencilerin mezun edilmesi gibi sebepler medreselerin bozulmasında belirleyici faktörler olmuştur. Bu sebeplerle beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devlet refleksinin zayıflayıp Kanûn-i Kadîm'in bozulması, devletin bütün alanlarında olduğu gibi medreselerin bozulmasında da belirleyici ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Yılmaz, 2018/2, s. 65)

XVI. yüzyılda eğitim-öğretim kurumu olan medreselerin bozulması hem müsbet ilimlerde ilerlemenin önünde bir engel teşkil etmiş hem de ilim adamlarının yetiştirildiği yerler olması nedeniyle de nitelikli eğitimin verilememesine neden olmuştur. Nitelikli bir şekilde eğitim almadan mezun olanlar, atandıkları yerlerde iş bilmezliklerinden dolayı karışıklılara sebebiyet vermişlerdir. Medreselerin bozulması aynı zamanda suhte eşkıyalarının ortaya çıkmasına yol açmış ve Osmanlı Devleti'nde bu gaile ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. (Cezar, 1965, s. 209) Buna bağlı olarak da XVI. yüzyılda taşra yönetimindeki bazı bürokratlar görevlerini suiistimal etmişlerdir. Bürokratların keyfi davranışları ve devlet kapısı ile tebaayı gelir kapısı olarak görmeleri, huzursuzlukların yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda XVI. yüzyılın ikinci yarısında daha belirgin hale gelen Osmanlı Devleti ile tebaa için gaile oluşturan eşkıyalar ile bürokrasideki bazı işbirlikçilerinin ortaya çıkmasında; medreselerin kurumsal yapısının bozulmaya başlaması ile aslı görevlerinden uzaklaşması, ana faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

(a) Malî Buhranlar

Osmanlı ekonomik yapısının nirengi noktasını sosyal refah anlayışı oluşturmuştur. Bu sebeple ekonomi, insan içindir anlayışı hâkim olmuştur. Bunun sağlanması için devletin, tebaasından toplayacağı vergilerde adaletli olmasına dikkat edilmiştir. (Tabakoğlu, 2005, s. 205) Bu minval üzere oluşturulan devletin ekonomik anlayışı XVI. yüzyıla gelince gerek dâhili gerekse harici gelişmeler sebebiyle sekteye ve bozulmaya uğramıştır. Bu bağlamda XVI. yüzyılda Osmanlı ekonomik yapısında bazı sıkıntılar başgöstermiştir. II. Beyazid döneminde başlayan ekonomik sıkıntılar, Osmanlı tahtına yeni geçen I. Selim'in tüccarlardan borç almasına sebep olmuştur. Mısır üzerine yaptığı seferlerden oldukça kazançlı çıkan I. Selim, devlet yönetiminde de başarılı olmasıyla Osmanlı hazinesi bolluk dönemine kavuşmuştur. Kanûnî döneminde devlet giderlerinin artmasıyla hazine ilk defa 6.569.000 akça açık vermiştir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, beylerbeyi, sancakbeyi gibi üst düzey

bürokratların 10–12 yıl gibi uzun süre görevde kalmaları kuralına sorun verilmiştir. (Gökbilgin, 1997, s. 116) Bunlar, 3–5 yıl gibi kısa süreli görevlerde bulduklarından ekonomik zorluklar yaşamışlardır. II. Selim döneminde devlet yönetiminde oldukça etkili olan Sokullu Mehmet Paşa'nın idaresi sayesinde sorunsuz bir dönem yaşanmıştır. (Çağatay, 1992, s. 161)

III. Murat döneminde devlet yönetimine valide sultanlar ile saray erkânının hâkim olmaya başlaması, devlet idaresini bozulmasına neden olmuştu. Rüşvetle işbaşına gelenlerin liyakatsiz oluşları, timar sisteminin yozlaşması, Kanûn-ı Kadîm'in bozulması, Celâli isyanları sebebiyle köylerin harap olup devletin buralarda ihtiyaç duyulan vergileri toplayamaması, Osmanlı maliyesini oldukça sarsmıştır. (Uzunçarşılı, 2011, s. 119-120) 1585-1586 yıllarında akçanın gümüş cinsinden ayarının düşürülmesi ile aşırı pahalılık yaşanmıştır. Bu durumun gıda fiyatlarının artışına paralel olarak ücretlere yansımaması, tebaa ve devlet ricalinde huzursuzluklara yol açmıştır. (Pamuk, 2013, s. 98-99) Yani III. Murat döneminde akçenin değer kaybetmesine bağlı olarak hayat pahalılığı hızlı bir şekilde başta gıda fiyatları ile emtia fiyatlarında kendini göstermiştir. (Cezar, 1965, s. 67) Bununla beraber Sokullu Mehmet Paşa zamanında rüşvet alınması kötü bir davranış olarak görülmüş ve bu hâle son verilmiş iken Sokullu Mehmet Paşa'nın ardından veziriazamlık makamına getirilen Rüstem Paşa zamanında rüşvet alıp verme yaygınlaşmıştır. Öyle ki rüşvet illetini, devlet yönetiminin en üst seviyesine kadar ulaştığını İsfendiyaroğlu Şemsi Paşa'nın, III. Murat'a rüşvet vermesinden anlayabiliriz. (Gökbilgin, 1997, s. 116-117)

Yukarıda malî buhranların iç nedenlerinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra malî buhranların dış nedenlerinin neler olduğuna bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda III. Murat döneminde Osmanlı-İran savaşlarının 1578 yılında başlayıp fasılalarla 1639 yılına kadar sürmesinin yanı sıra Osmanlı-Avusturya savaşlarının da (1593-1606) uzun yıllar sürmesi, askerî harcamaları artırmıştır. Devletler arası münasebetlerin bozulmasının yanı sıra artan bütçe açığını kapatması için olağanüstü hâllerde alınan avarız vergisi sürekli alınır hâle getirilmiş ve tebaada toplanan vergi oranlarında da artışa gidilmiştir. (İnalçık, 2009, s. 59-60) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hint Okyanusu üzerinde hâkimiyet mücadelesi Osmanlı ile Portekizlilerin aleyhine olmuştur. Ayrıca İran'ın ipeklerini 1592 yılında kurulan Levant Company şirketinin Hint Okyanusu üzerinden İngiltere'ye taşınması, (Öz, 2010, s. 42-43) Osmanlı'nın transit ticaret yollarını kaybetmesine yol açmıştır. (Odabaşı, 2013, s. 234) Akdeniz limanlarının önemini kaybetmesi Osmanlı gelirlerini olumsuz etkilemiş ve bütçenin

açık vermesine de sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, maliyesinin açık vermesinde daha önemli bir gelişme de yaşanmıştır. Şöyle ki Amerika Kıtasındaki bol miktardaki altın ve gümüş gibi değerli madenler Avrupa'ya götürülmüştür. Amerika Kıtasından, Avrupa'ya götürülen altın, gümüş vs. gibi değerli madenlerin, Osmanlı Devleti'ne bol miktarda getirilmesi ve aynı zamanda ucuz olması hazinenin açık vermesine yol açmıştır. (Pamuk, 2013, s. 16) Bu durum emtia fiyatlarını artırmıştır. Bütün bu olumsuzluklardan dolayı eşkıyalık olaylarının önü alınamamıştır. Taşrada yaşanan eşkıyalık olayları nedeniyle işgüzar yönetici ile maiyetindekiler görevlerini suiistimal ederek bürokraside kaosu yaşanmasına sebep olmuşlardır.

2.1.2. Eşkıyalık Olayları karşısında Bürokrasinin (Ehl-i Örf Ve Ehl-i Şer') Genel Durumu

(a) Bürokratların Eşkıyalarla Mücadelede Yetersizlikleri

Eşkıyalarla mücadelede devlet memurlarından (ehl-i örf ile ehl-i şer') bazıları yetersiz kalmışlardı. Devlet memurlarının bu yetersizlikleri ya kendi kişiliklerinden ya da görev ve yetkilerini tam anlamıyla kullanamamalarından kaynaklanmıştı. Bu bağlamda Ankara ve Çubuk'ta eşkıyaların köyler basıp saltanat üzerinde hak iddia eden Bâyezîd'a yardım etme bahanesiyle köyleri yağmalamaları ile sancakbeyinin bu eşkıya güruhunu durduramadığı reâyâ tarafından divâna arz edilmişti. (A. DVN. MHM 3, h. 35, s. 12) Ankara sancakbeyi, reâyâ üzerinde etkili olamamış ve Asi Şehzade Bâyezîd'e yardım edilmemesine ve köylerin vurulup yağmalanmamasına yönelik gerekli tedbirleri almakta yetersiz kalmıştı. Buna rağmen merkezî yönetim, sancakbeyi hakkında herhangi bir tasarrufta bulunmamıştı. Bu durum, Asi Şehzade Bâyezîd gâilesine öncelik verilip taşra yönetiminin (ihmalî ya da kusuru nedeniyle) hakkında daha sonra işlem yapılacağı şeklinde değerlendirilebilir.

Aydın sancağında eşkıyaların, reâyâyâ zulmetmelerine rağmen sancakbeyi gelişen olaylar karşısında yetersiz kalmıştı. Merkezî yönetim bu sebeple Aydın sancağındaki kadılara neden sancak beyinin, eşkıyayı def edemediğinin, eşkıyanın şayet sancakta çıkarılmasında yetersiz kalmışsa niçin divâna arz etmediğinin ayrıntılı araştırıp arz etmeleri emredilmişti. (BOA MD 3, h. 320, s. 123) Amasya sancağında zuhur eden eşkıyaların bozgun ve yağmalarına karşın sancak beyine gönderilen hükümde neden eşkıyalık olayları karşısında ihmalkâr davranıldığı sorulmuştu. (BOA MD 3, h. 485, s. 176) Diyarbakır beylerbeyine gönderilen hükümde ise sancak beyleri ile subaşlarının, eşkıyalık olayları karşısında yetersiz kalarak reâyânın mağdur edildiği belirtilmişti. Sancakbeyleri ile subaşlarının bu yetersizliklerinde eşkıyalardan rüşvet

almalarının etkili olup olmadığı, ister sancakbeyi olsun ister subaşı olsun eşkıyalarla iş birliği yapan ya da eşkıyalık olaylarını görmezden gelenler hakkında idam başta olmak üzere kazığa vurulma gibi ağır cezaların verileceği emredilmişti. (BOA MD 12, h. 441, s. 211) Sancak ve kaza yönetimindeki bürokratlar ile hizmetindekilerin eşkıyalık olayları karşısında yetersiz kalmalarında şahsî çıkarlarını ön planda tutup iltimas ve rüşvetle hareket etmeleri belirleyici olmuştur. Şöyle ki Rum ili ile kadılarına gönderilen hükümde eşkıyalarla mücadele etmek için görevlendirilen Özi Çavuş'a yardım edilmediği gibi eşkıyalardan rüşvet alınıp serbest bırakıldığı, bu işte kusuru olanların cezalandırılacağı belirtilmiştir. (BOA MD 23, h. 150, s. 308) Taşradaki bürokratlar ile maiyetindekilerin, eşkıyalara karşı etkili olamayışlarında eşkıyalarla iş birliği hâlinde bulunmaları da etkili olmuştur. Bu mecrada eşkıyalarla mücadele edilmesi için gönderilen kapıkulu süvarileri, keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmedikleri için eşkıyalara karşı etkili olamamışlardır. (Cezar, 1965, s. 204) Bu durum ise tebaa nazarında adeta devletin, eşkıyalarla baş edemediği algısını oluşturmuştur.

Badracık kadısı, divâna gönderdiği arz-ı hâlde kazaya bağlı bazı köylerde eşkıyaların, reâyâyâ zulüm yaptıklarını ve bunların şekavetinin önlenemediğini belirtmişti. Divân-ı Hümâyûn tarafından kadıya gönderilen hükümde eşkıyalarla mücadelede ihmalkâr davrananların cezalandırılacakları gibi bunlara yardım edenlerin de tutuklanıp küreğe konulmak için başkente gönderilmeleri emredilmişti. (BOA MD 12, h. 414, s. 196) Merkezi yönetim, eşkıyalarla mücadelede kararlı davranılması gerektiğini bu konuda herhangi bir ihmale müsamaha gösterilmeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle gerek ehl-i şer'in gerek ise ehl-i örfün mazeretlere sığınamayacaklarına dikkat çekmiştir. Bosna beyi ile kadısına gönderilen hükümde eşkıyaların, reâyâyâ zulüm yaptıkları gibi Bab-ı Saadete gidip beylerbeyi ile kadıyı şikâyet ettikleri belirtilmiştir. (BOA MD 23, h. 420, s. 198) Eşkîya hem reâyâyâ zulüm yapmış hem de beylerbeyi ile kadıya bühtanda bulunarak şikâyetçi olmuştur. Burada beylerbeyinin oldukça pasif davrandığı ve kadının ise suçlu ile mücadelede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Mentеше ve Germiyan taraflarında eşkıyaların, reâyâyâ zulüm yaptıkları divâna arz edilmesi üzerine yakalanıp Kıbrıs'a sürgüne gönderilmeleri emredilmiştir. Ancak Mentеше beyinin, eşkıyayı ele geçiremediği, (BOA MD 47, h. 330, s. 132) Karesi ve Biga sancak beylerinin eşkıyayı yakalamakta ihmalkâr davrandıkları (BOA MD 70, h. 174, s. 94) için eşkıyalar firar edip reâyâyâ zulüm yapmaya devam etmişlerdi. Mentеше beyinin herhangi bir sebeple eşkıyalarla mücadelede yetersiz kalması nedeniyle reâyâyâ yine mağdur olmuştur.

Eşkîyalarla mücadelede ehl-i örf ile ehl-i şer'in, tebaa arasında yaşanamaları bir zaafiyet oluşturmuştur. Bu bağlamda Avlonya kadısına gönderilen hükümde ümeranın, eşkıyalıkla mücadele de zaafiyet oluşturacak uygulamalardan kaçınmaları, reâyâ ile yaşayarak gerek denizde gerek ise karada eşkıyalardan gelecek saldırılara karşı hazırlıklı olmaları emredilmiştir. (BOA MD 12, h. 500, s. 238) Malkara kadısına gönderilen hükümde kazalara naibler ile muhızlıların gitmedikleri bu sebeple reâyânın mağdur olduğu belirtilmiştir. (BOA MD 27, h. 671, s. 281) Naib ve muhızlıların kazalara gidip mahkeme kurup davalara bakamayışlarında eşkıyaların can ve mallarına zarar vermelerinden endişe etmeleri etkili olmuştur. Eşkîyalıkla mücadelede kanun gücünü kullanan ehl-i şer' ile ehl-i örf çeşitli sebeplerden yetersiz kalmışlardır.

Eşkîyalarla mücadelede yetersiz kalınmasında bazen eşkıyaların devlet memuru olmaları da etkili olmuştur. Bu bağlamda Drama ve Yenice kadılarına gönderilen hükümde saray mutfağı görevlilerinden Ali'nin yanına bazılarını alarak eşkıyalık yapıp cinayet işlediği hâlde neden bunlar hakkında gerekli işlemlerin yapılmadığı sorulmuştur. (BOA MD 27, h. 682, s. 286) Burada devlet hizmetinde olup da eşkıyalık yapanların, taşradaki bürokratlar tarafından korunup kollandığı anlaşılmaktadır.

(b) Bürokratların Görevlerini Suiistimal Ederek Eşkîya Gibi Davranmaları

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olayları ya doğrudan kanun ve nizam tanımayan tebaadan bazılarının katılımıyla olmuş ya da ehl-i örf ile ehl-i şer'den (devlet memurları) bazılarının himayesindekilerle gerçekleşmiştir. Bu husus hakkında Suraya Faroqhi; “ ...daha alt düzeydeki yöneticiler ile onların subaşılıarı ve timarlı sipahiler tam da zorbalılar olarak arz-ı endam ediyorlardı.” (Faroqhi , 2010, s. 57) demektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Kudretli Sultanı Kanûnî döneminde Siverek Beyi Abdullah ile subaşılıarı gittikleri yerlerde tebaaya zulüm yapmışlardır. Subaşılıarın yanlarına adamlarını alarak mahkeme basıp Şer'-i Şerif'e hakaret edip reâyâdan bazılarını yaradıkları, Siverek beyine arz edildiği hâlde beyin, subaşı ve adamlarının firar ettiğini söyleyip haksızlıklar karşısında önlem almadığı gibi Siverek sancağında keyfî uygulamalarda bulunduğu divâna arz edilmişti. (BOA MD 3, h. 1, s. 1) Taşrada önemli görevleri yerine getiren devlet memurları yetki ve görevlerini adeta dokunulmazlık zırhı olarak görüp kanunsuzlukları için kılıf oluşturmuşlardır. Edirne yakınlarında Pınar kasabasında eşkıya suhtelerin bir erkek çocuğunu cebren kaçırırken, kasaba kadısı çocuğu eşkıya suhtelerin elinden kurtarmıştı. Ancak kadının, erkek çocuğu ailesinin izni olmadan kanunsuz olarak yanında tutarak çalıştırdığı divâna arz olunmuştu.

(BOA MD 3, h. 17, s. 5) Reşit olmayan bir çocuğun ailesinin izni olmadan kadının himayesinde çalıştırıp alıkoyması, yetkisini kötüye kullandığını göstermektedir. Bunun gibi Tamam Kadısı Mevlana, reâyâyâ çeşitli zulümler yaparak reâyâdan İbrahim'in Rus esirini zorla elinde almıştı. Mevlana, mahkemeye gitmeyip firar ederek reâyâyâyı mağdur ettiği gibi topladığı nüzül akçelerini de hazineye teslim etmemişti. Bunun yanı sıra mukâatada elde edilecek üç yüz bin akçelik yerleri mültezimlere vermeyip zimmetine geçirerek hazineyi zarara uğratmıştı. (BOA MD 12, h. 109, s. 51) Mevlana kadı, devlet erkininin kullanımında suiistimalde bulunmuş hem reâyâyâyı hem de devlet hazinesini zarara uğratmıştı.

Bürokraside mazuliyet devresinde[‡] olup da bu dönemde eşkıyalarla intisaplı olanlar da bulunmaktaydı. Ma'zul olan bürokratlar, ekonomik gerekçelerle eşkıyalarla iş birliği yaparak kanunsuz eylemlerde bulunmuşlardı. Bu bağlamda ma'zul kadı yanına Ekrad taifesinden elli kadar eşkıyayı alarak köyler basıp reâyânın mallarını çalıp yağma ve talan etmişti. (BOA MD 47, h. 80, s. 31)

Bürokratlar ile hizmetindekiler tebaaya en çok vergilerin toplanması hususunda zulmetmişlerdi. Divân-ı Hümâyûna sunulan arzların genelinde taşrada yapılan haksızlıkların yanı sıra vergilerin kanuna göre toplanmaması gelmekteydi. Bu bağlamda Tımaşvar beylerbeyine, defterdarına ve kadısına gönderilen hükümde; eyaletteki bazı emin, mültezim, subaşı ile il erlerinin, reâyâdan almaları gereken yıllık öşürleri aynî almadıkları, (BOA MD 23, h. 39, s. 80) Cesan Bedre Beylerbeyi ile subaşlarının bakla, soğan, hurma ve penbe gibi hububattan aynî almaları gereken vergileri zamanında almadıkları ve bunların başka bir zaman gelerek fazladan vergi toplayıp reâyâyâyı zulüm yaptıkları belirtilmişti. (BOA MD 23, h. 391, s. 185) Osmanlı'da, tebaanın bazı sorumluluk ve görevleri yerlerine getirmeleri karşılığında avarız vergisi ile tekâlif vergilerinden muaf tutulacakları kanunla belirlenmişti. Buna rağmen Ergene kadısı, kanuna aykırı davranarak tebaanın bu vergilerden muaf olduklarına dair ellerinde emirleri olmasına rağmen çeşitli şekillerde tebaadan vergiler almıştı. (BOA MD 23, h. 87, s. 177) Mora'ya ağnam vergisini toplamak için giden mültezimler, sipahilerle iş birliği yaparak ağnam vergisi mükelleflerinden, külliyatlı miktarda rüşvet alıp vergiden muaf tutmuşlardı. Bunun gibi mültezimler, ağnam vergisine tabii olmayanlardan külliyatlı miktarda ağnam vergisi alarak görevlerini suiistimal etmişlerdi. Mültezimler tarafından zorla ağnam vergisine tabi tutulanlar, köylerinden göç etmek zorunda kaldıkları

[‡] **Ma'zuliyet (devresi):** Kadı, sancakbeyi, müderris gibi bazı devlet memurları iki yıl görev yaptıktan sonra iki yıl da azl edilmiş olarak tekrar görev beklerlerdi ki bu döneme ma'zuliyet devresi denirdi. Mehmet Ali Ünal, a.g.s., s. 450.

için devlet hazinesine zarar verilmişti. Merkezî yönetim bu nedenle mültezimlerin adaletli davranarak ağnam vergisini tahsil etmelerini emredilmişti. (BOA MD 24, h. 270, s. 99) Semendre beyine gönderilen hükümde ise ağnam vergisinin toplanmasında kanuna aykırı davranıldığı; iki koyuna bir akçe ile her üç yüz koyuna resm-i ağıl beşer akçe alınmadığı, satılan ya da ölen koyunlardan dahi ağnam vergisi alınarak reâyânın mağdur edildiği belirtilmişti. (BOA MD 26, h. 228, s. 87) Bunun gibi Tırhala sancağındaki mültezimlerden bazıları köylere giderek geçen senenin vergilerini defterden belirtilenden fazla alarak her hanede dörder yüzden fazla akçe alıp zimmetlerine geçirerek reâyâyâya zulüm yapmışlardı. (BOA MD 70, h. 172, s. 92) Hükümlerin genelinden de anlaşılacağı gibi tebaa en çok vergiler üzerinde istismar edilmiştir. Bürokratlar ile mahiyetindekiler usulsüz ve kanunsuz topladıkları vergileri, zenginlikleri için önemli bir kaynak olarak görmüşlerdir.

Taşrada tebaanın, devlet kapısının hizmetkârları olarak gördükleri bürokrat ve mahiyetindekilerin eşkıyalık bağlamında tebaaya zulümleri artarak devam etmiştir. Şöyle ki İznikmid, Yoros, Kandırı, Taşköprü ve Gekbuze kadılarına gönderilen hükümde Ordu-yı Hümâyûn'un hizmetindekiler, kasaba ve köylere girerek reâyâdan bedava arpa, saman ve ot almışlardı. (BOA MD 3, h. 98, s. 39) Sipahi Hüsrev ise reâyâdan Halil'in inek ve öküzlerini zorla alarak haksız kazanç sağlamıştı. (BOA MD 73, h. 76, s. 31) Yeniçeri Bekir, Bali ile voyvodanın, reâyânın akçe ve altınlarını alarak zulüm yapmışlardı. (BOA MD 73, h. 357, s. 153) Hassa Saraçlarından İbrahim ile Ahmet'in, Bolvadin ve Şuhud kazalarında kışlayacak develer için reâyâdan büyük kile ile arpa alıp develere yüklerken küçük kile ile hesapladıkları gibi kile hakkı adı altında fazladan arpa alarak haksızlık yapmışlardı. (BOA MD 12, h. 443, s. 212) Erdel Voyvodası, Solnak sancağına bağlı köylere giderek reâyâdan topladığı vergileri zimmetine geçirmişti. (BOA MD 27, h. 45, s. 14) Naib Mustafa ise görevini kötüye kullanarak reâyâyâya çeşitli eza ve cefa etmişti. (BOA MD 23, h. 670, s. 281) devlet kapısındaki görevlerini kötüye kullananlar taşrada reâyâyâya istedikleri gibi davranarak onları istismar etmişlerdi. Şöyle ki işgüzar bazı bürokratlar ile mahiyetindekiler zenginleşmek için gayri meşru yollarla mal kazanma gayretine girmişlerdi.

III. Murat döneminde Kanun-ı Kadim'in bozulması ile bürokraside yaşanan haksızlık, yolsuzluklar, rüşvet ve zimmet gibi suçlar artarak devam etmişti. Merkezî yönetimin taşradaki yöneticilere göndermiş olduğu hükümler, beratlar ve adaletnâmeler de bürokrasinin içine düşmüş olduğu kanunsuzlukları engelleyememişti. Diyarbakır beylerbeyi ile defterdarına gönderilen hükümde mukataa vergisini zimmetine geçiren sancakbeyinin haslarına, çavuş ve

sipahilerin timarlarına ve bölük halkının ulufelerine el koyarak zimmetine geçirdiği için zimmetine geçirdiklerinin alınması emredilmişti. (BOA MD 24, h. 273, s. 100) Sultanönü Sancakbeyi Mehmet Bey maiyetindekilerle her ay köylere giderek her hanede beş yüz ile altı yüz akçe alıp reâyâyâ zulüm yapmışlardı. (BOA MD 71, h. 243, s. 120)

III. Murat döneminde yoğunlaşarak artan bürokratların görevlerini suiistimalleri, III. Mehmet döneminde de eşkıyalık olaylarının önünün alınamamasına bağlı olarak devam etmişti. Bu bağlamda Ruha taraflarında Diyarbakır'a mukataa tahsiline giden sipahi ve kethüdarların, deftere ve kanuna mugayir davranarak reâyâyâ zulüm yapıp fazladan vergi toplamışlardı. Tahsildarlar, topladıkları vergilerin istedikleri kadarını hazineye gönderip kalan kısmını zimmetlerine geçirmişlerdi. (BOA MD 73, h. 78, s. 32) Tahsildarlar bir taraftan reâyâyâyı geçim kapısı olarak görürlerken diğer taraftan devlet hazinesine teslim etmeleri gereken akçeleri vermeyerek devleti zarara uğratmışlardı. Böylece suiistimale dayalı olarak zenginleşmeyi amaçlamışlardı.

Taşrada devlet erkini kullanan bazı bürokratlar ile maiyetindekiler, tebaayı gelir kapısı olarak görmüşler ve yetkilerini yaptıkları haksızlıklar için bir kılıf olarak kullanmışlardı. Reâyâyâ ve berâyâyâ taşrada kendilerine zulüm yapanları Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet etmişlerdi. Böylece; "...reâyâyâ ve berâyâyâ taşradaki devlet görevlilerinin haklarında vermiş oldukları kararlar karşısında çaresiz kalmamışlar; devlet yönetiminde en üst karar alma makamı divâna müracaat ederek haklarını meşru bir şekilde arayarak..." (Yılmaz, 2018, s. 5) isyan ve tuğyanda bulunmamışlardı.

(c) Bürokratların EşkİYalarla İş Birliği Yaparak EşkİYalık Olaylarını Geçim Kapısı Olarak Görmeleri

Taşrada önemli yetkilere sahip ehl-i örf ile ehl-i şer'den bazıları, kolluk güçlerince yakalanan eşkıyaların haklarında şer'le karar vermeleri gerekirken rüşvet alıp eşkıyaları serbest bırakmışlardı. Ma'arra sancağında yakalanan eşkıyalar, sancağın ileri gelenlerine rüşvet vererek kurtulmuşlardı. (BOA MD 3, h. 76, s. 31) Selanik sancağında eşkıyaların yakalanıp hapsedilmelerine rağmen ehl-i örfden bazılarına rüşvet vererek salıverilmişlerdi. (BOA MD 12, h. 357, s. 169) Yakalan Zimmi Veledi Ala (?) eşkıyasının ise sorgusu sırasında nasıl daha önce yakalandığı hâlde kaçtığı sorulduğunda; arkadaşlarının asıldığını ve kendisinin de voyvodaya beş yüz akçe rüşvet vererek kurtulduğunu itiraf etmişti. (BOA MD 25, h. 297, s. 2738) Divân-ı Hümâyûn tarafından taşradaki görevlilere, eşkıyaların yakalanıp haklarından

gelinmesi için hükümler gönderilmişti. Taşradaki görevliler gönderilen hükümlere doğrudan karşı gelmeyip gelen hükümlerin tatbiki hususunda geçiştirici cevaplar vererek eşkıyalarla yapılan mücadeleyi savsaklamışlardı. Şöyle ki Selluriye Türkmenleri Ba'albek kazasındaki ekinlik yerlere koyunlarını sürerek zarar verdirmişlerdi. Türkmenleri teftiş için giden kadı, subaşıya karşı koyup isyan etmişti. Haleb beylerbeyine gönderilen hükümde eşkıyaların yakalanıp hapsedilmeleri emredilmesine rağmen kethudâ, eşkıyaları yakalamak için "Varalum, getürelüm" diye hile ile suçluları yakalamayıp emr-i şerife itaat etmemişti. (BOA MD 3, h. 104, s. 42) Kethudânın, eşkıyayı yakalama hususunda gayretli olmayışında, eşkıyalarla intisablı olması etkili olmuştur.

Taraklu, Göynik, Akyazı ve Ilıca kadı ve naibleri, kolluk tarafından yakalanıp mahkemeye getirilen eşkıyalardan "Sicil ve huccet[§] hakkı" adı altında bir miktar altın alarak serbest bırakmışlardı. (BOA MD 3, h. 196, s. 78) Kadı ve naibler kanunsuz davranarak aldıkları rüşveti, kanuna uygunmuş gibi gösterip hakları olduklarını belirtmişlerdi. Zağra Eskisi kadısının cinayet işleyip reâyâyâ zulmeden eşkıyalar hakkında şer'le muamele etmeyerek suçluları koruyup kolladığı divâna arz edilmişti. Merkezî yönetim, Yanbolu kadısına, Zağra Eskisi kadısının neden adaletsiz davranıp eşkıyaları himaye ettiğinin ayrıntılı olarak araştırmasını emretmişti. (BOA MD 3, h. 137, s. 57) Sipahi Bâyezid yanına oğlu ve kaynını alarak eşkıyalarla iş ve gönül birlikteliği yapmıştı. Bunlar köylere giderek yevmlü olduklarını söyleyip reâyâyâ zulüm yapmışlardı. Gökbaş ve Abdâl Zaviye Şeyhleri; "Bunlar yevmlü değildir" deyince, Gökbaşlı Zaviye Şeyhini kolundan yaralayarak reâyâyâyı soymuşlardı. (BOA MD 3, h. 199, s. 81) Sipahi Mehmet, köylülerin/reâyânın evlerini basıp yağmamıştı. (BOA MD 23, h. 271, s. 133) Bir diğer Sipahi Mehmet ise yirmi kadar eşkıya ile köylülerin/reâyânın zorla yiyecek, giyeceklerini alarak deve ile katırlarına el koymuştu. (BOA MD 73, h. 369, s. 157) Mehmet Çavuş da yanındakilerle köylülerin/reâyânın evlerini basıp yağmamışlardı. (BOA MD 73, h. 408, s. 174) Bu şekilde ümera ve tahsildarlar görevlerini suiistimal edip tebaada akçe ve mal toplayarak zenginleşmenin yollarını aramışlardı. (Akdağ, 2013, s. 276-277)

Yukarıda bahsedilen hükümlerin genelinde ehl-i örf ile ehl-i şer' hakkında Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler aynı suçlarla itham (Faroqhi , 2010, s. 61) edildikleri görülmektedir. Öyle ise taşrada devlet erkini kullanan bazı kötü niyetli bürokrat ve

[§] **Hüccet:** Hâkim huzurunda ikrar ve takrir ve akit ve vasi tayini ve bir hususa izin verilmesi gibi hükmü ihtiva etmeyen hususlar hakkındaki vesikalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I., M.E.B Yay., İstanbul 1946, s. 865.

maiyyetindekiler hem devleti zimmetlerine geçirdikleri akçe ve mallarla zarara uğratmışlar hem de tebaayı gelir kapısı olarak görmüşlerdir.

XVI. yüzyılda özellikle eşkıyalık olaylarının artış gösterdiği bu yüzyılın ikinci yarısında bazı bürokratlar ile maiyyetindekiler aslî görevlerinden uzaklaşmışlardır. Bu bağlamda taşrada devlet erkini kullananlar, toplumun iktisadî, içtimaî ve kültürel yönden gelişip ilerlemeleri için çalışmaları gerekirken, buldukları makamları (şahsi menfaatleri peşinde koşarak) rant kapısı hâline getirmişlerdi.

2.1.3 Merkezi Yönetimin Görevlerini Suüstimal Eden Bürokratlara (Ehl-i Örf İle Ehl-i Şer') Karşı Aldığı Önlemler

(a) Merkezî Yönetimin Bürokratların İslahına Yönelik Te'dip ve Ta'zir Cezaları Vermesi

Merkezî yönetim, ehl-i örf ile ehl-i şer' hakkında Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlere binaen teftiş yapılmasını emrederek divâna yapılan arz-ı hâllere müsbet ya da menfî yönde karar vermişti. Taşradan divâna şikâyetler ya tebaa ya da ehl-i örf ile ehl-i şer' ile sabık ehl-i örf ya da ehl-i şer' tarafından yapılmıştır. Darende kadısına gönderilen hükümde Yeni-il voyvodası hakkında Begdili Cemaati ile Yeni-il kadısı ve yeni voyvodanın da şikâyetçi oldukları bildirilip sabık voyvoda hakkında adil olarak teftiş yapılması emredilmişti. (BOA MD 3, h. 84, s. 34) Merkezî yönetim, Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetleri tetkik ve teftiş etmeden te'dip ya da ta'zir** cezaları vermemiştir. Ankara sancağındaki kadılara, bazı ehl-i örf ile ehl-i şer'in "Yevmlü teftiş ederiz" diyerek reâyâda akçe alıp zulüm yapmaları nedeniyle bu kişilerin hapsedilmeleri emredilmişti. Şayet mücrimler korunup kollanırsa görevlerinden azledilmekle kalmayıp çeşitli cezalara da çaptırılacakları da belirtilmişti. (BOA MD 3, h. 197, s. 79) İsaklu kadısı ile kazadaki bazı eminlerin eşkıya oldukları hakkında divâna yapılan arza binaen teftişin yapılarak kaza emininin eşkıya olması hâlinde Kıbrıs'a sürgün edilmesi emredilmişti. (BOA MD 27, h. 763, s. 321) Bunun gibi bürokratlar ile mahiyetindekilerden her kim olursa olsun eşkıyalarla intisaplı olanların sürgün edileceğine dair pek çok hüküm bulunmaktadır. Şöyle ki, Çavuş Veli'nin eşkıya ile iş birliği yapıp eşkıya olduğunun kesinleşmesi hâlinde Kıbrıs'a, (BOA MD 70, h. 376, s. 199) Ahmet ve Seydi Ali

** **Ta'zir**: Lûgatte med, red, icbar, tahkir, te'dib, hak üzere tevkif mânalarına gelen bu tâbir İslâm hukukunda hakkında muayyen bir hadd-i şer'î (şer'î ceza) olmayan cürümlerden dolayı Ulülemr (hükümdar, padişah) veya naibi tarafından tatbik edilen cezalar hakkında kullanılır ve ıstılahtır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.s., C. III., s. 427.

Çavuş'un eşkıyalarla iş birliği yapıp reâyâyâ zulüm yapmalarından dolayı zeametlerinin alınıp Kıbrıs'a sürgüne gönderilmelerine karar verilmişti. (BOA MD 73, h. 349, s. 109) Cessan Beyi Ali'nin haksız yere reâyâdan akçeler almasından dolayı yakalanıp hapsedilmesine daha sonra hakkında nasıl bir karar verilirse ona göre davranılması istenilmişti. (BOA MD 3, h. 212, s. 86) Ali Bey'in önce hapsedilip hakkındaki kararın daha sonraya bırakılması soruşturmanın neticesine göre kararın verileceğini göstermektedir.

Merkezî yönetim eşkıyalıkla mücadelede eşkıyaların cezalandırılmalarına oldukça önem vermiştir. Sancak subaşlarının, Havâs-ı Hümâyûn'a girip idam cezasını yerine getirmeleri yasaklanmasına rağmen eşkıyayı ele geçirip idam etme bahanesiyle hâslara girmişlerdi. Bu durumun divâna arz edilmesi üzerine buralarda kadı ve eminlerin idam cezasını icra edebilecekleri belirtilmişti. Ancak eminler, rüşvet alıp eşkıyaları salıverirler ise eminlerin idam edilmesi emredilmişti. (BOA MD 3, h. 355, s. 126) Merkezî yönetimin, idam cezasını vermede suçun işlenmesine mani olmakta önemli bir yaptırım unsuru olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Merkezî yönetim tarafından taşradaki yöneticilere gönderilen emirlerde padişahın adaletinin yönetime hâkim olmasına ve eşkıyanın herhangi bir şekilde korunmamasına dikkat çekilmekteydi. (Faroqhi , 2010, s. 59) Bu mecrada görevlerini suiistimal eden devlet memurlarına ağır cezalar verildiği gibi idarî cezalar da verilerek haksızlıkların önü alınmaya çalışılmaktaydı. Bu bağlamda İmâdiyye Hâkimi Sultân Hüseyin Bey'e gönderilen hükümde Kethudâ Hacı Yunus'un sahte belge düzenleyerek haksız kazanç sağlaması üzerine dirliğinin alınarak hapsedilmesi cezasına çaptırılmıştı. (BOA MD 12, h. 330, s. 153) Bunun gibi Mehmet Çavuş'un azledilip suç dosyası ile yargılanmak üzere başkente gönderilmesi emredilmişti. (BOA MD 71, h. 60, s. 31) Boğdan'da Gümrük Emni Konstantin'in, zimmet suçundan dolayı görevden el çektirilip Galata'ya sürgün edilmesine karar verilmişti.(BOA MD 12, h. 112, s. 54) Hüseyin Çavuş'un, reâyâyâ zulmünden dolayı çavuşluk görevinden azledilmesi belirtilmişti. (BOA MD 23, h. 259, s. 260) Süleyman Çavuş'un timarının ve çavuşluğunun alınıp katledilmesine karar verilmişti. (BOA MD 73, h. 207, s. 87)

Yukarıdaki hükümlerin içeriğinde idarî cezaların aynı zamanda malî cezaları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Sipahi Abdi'nin görevden azledilip timarının alınıp (BOA MD 48, h. 959, s. 327) naibin ulufesinin kesilmesi emredilmişti. (BOA MD 71, h. 2, s. 1) Verilen cezalar arasında genellikle "...dirlikten mahrum etme..." (Cezar, 1965, s. 91) cezası vardır. Merkezî yönetim bazen idarî ve malî cezaların yanı sıra ağır cezalar vererek

görevin kötüye kullanılmasının önünü almaya çalışmıştı. Şöyle ki Sipahi İbrahim'in, timarına el konulup şer'le hakkından gelinmesine karar verilmişti. (BOA MD 70, h. 159, s. 84)

Görevlerini suiistimal edenlere verilen adli, idarî ve malî cezaların yanı sıra ehl-i örf ile ehl-i şer'e nasıl davranmaları (ikaz mahiyetinde) hususunda hükümlerin son kısımlarında emirler bulunmaktaydı. Bu bağlamda deftere ve kanuna bağlı kalınarak reâyâda vergilerin toplanması sırasında fazladan bir akçe alınmaması belirtilmişti. (BOA MD 70, h. 109, s. 164)

Bürokratlardan bazıları bazen de iş birliği hâlindekiler ile de hareket edip görevlerini suiistimal etmişlerdi. Küffara zahire satılması kanunen yasak olmasına rağmen İslâm adlı Reisin Karasu Yenicesi Gümrük Emini Sarı Mustafa'ya yedi yüz akçe rüşvet vererek zahire kaçakçılığı yapmıştı. Bu hususta İslâm Reis ile Sarı Mustafa'nın yakalanıp davalarının görülmesi için başkente gönderilmesi emredilmişti. (BOA MD 12, h. 137, s. 63)

Osmanlı Devleti, bir tarafta eşkıyalarla iş birliği yapan ehl-i şer' ve ehl-i örf ile mücadele ederken diğer taraftan da kamu düzeninin bozulmasından istifade edip görevlerini suiistimal edenlerle de aynı mücadeleyi sürdürmek zorunda kalmıştı. Özellikle de taşrada ehl-i örf ve ehl-i şer'in haksızlık, yolsuzluk ile yağma ve talanları eşkıyalık olaylarının yoğunlaştığı zamanlarda daha da artmıştı. Bu bağlamda sancaklar arasında eşkıyaların ele geçirilmesinde de zaman zaman sorunlar yaşanmıştı. Çorum sancağındaki eşkıyaların takip edilmesi üzerine başka bir sancağa kaçmış oldukları için ele geçirilemedikleri divâna arz edilmişti. Merkezî yönetim sancaklar arasında eşkıyanın ele geçirilmesi hususunda yardımlaşmanın olması gerektiğini taşradaki ehl-i örf ile ehl-i şer'e emretmişti. Bu emre uymayanlar kim olursa olsun isimlerinin yazılarak divâna gönderilmesi belirtilmişti. (BOA MD 3, h. 493, s. 179)

XVI. yüzyılda Kanûnî'nin son dönemlerinde belirginleşen, II. Selim döneminde varlık gösteren, III. Murat döneminde yoğunlaşarak artan, III. Mehmet döneminde devleti ciddi olarak meşgul eden eşkıyalık olaylarına karışan bürokratlar ve maiyetindekilere (ehl-i örf ile ehl-i şer') karşı sürgün ve idam cezası gibi ağır cezalar verilmiştir. Bu cezaların yanı sıra ehl-i örf ile ehl-i şer'in ellerindeki mansıplar alınıp görevlerinden azledilmişlerdi. Bu bağlamda Merkezî yönetim, eşkıyalık olaylarından istifade ederek haksızlık yapıp buldukları makamları zenginleşmek için bir araç görenlere karşı taviz vermemiştir. (Yılmaz, 2017, s. 237) Kanûnî Sultan Süleyman'ın son zamanlarında (Akdağ, 2013, s. 265-266) ve III. Murat dönemlerinde yolsuzluk, iltimas ve rüşvet gibi suçları işleyenlere karşı sadece kolluk ve kanun bağlamında hareket edilmemiştir. Görevlerini suiistimal edip tebaaya zulmederek

haksız bir şekilde zenginleşen bazı bürokrat ve maiyetindekilere karşı da adaletnâmeler (Yılmaz, 2017, s. 202) yayınlamıştır. Böylece bürokratlar ile maiyetindekilerin adaletle hareket edip görevlerini yapmaları istenmiştir. Merkezî yönetim tarafından alınan tedbirlere rağmen bürokraside yaşanan kaos hem devletin enerjisini meşgul etmiş hem de tebaanın, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesinde sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

3. SONUÇ

XVI. yüzyılda eşkıyalık bağlamında bürokratlar ile maiyetindekiler, görevlerini suiistimal ederek tebaaya pek çok zulüm yapmışlardır. Merkezî yönetim yapılan arz-ı hallere binaen bazı önlemler alarak bozulan kamu düzenini yeniden sağlamak için gayret sarf etmiştir. Taşraya gönderilen hükümlerin genelinde tebaa tarafından şikâyet edilen durumlar hakkında tahkikatın yapılması, suçun vuku bulması hâlinde ise örf ve kanuna göre davranılması gerektiği, taşradaki yöneticilere emredilmiştir. Merkezî yönetimin taşraya gönderdiği hükümleri/emirleri pratikte uygulamakla mükellef olan bürokratlar (ehl-i örf ile ehl-i şer') hükümleri yerine getirmede ihmalkâr davranmışlardır. Bürokrasinin bu şekilde hareket etmesinde; Kanuni'nin son dönemlerinde başlayıp II. Selim döneminde ivme kazanan, III. Murat döneminde tam anlamıyla ete kemiğe bürünüp taşrayı denetim altına alan ve III. Mehmet döneminde kontrol altına alınmasında oldukça zorluklar yaşanan eşkıyalık olayları etkili olmuştur.

Merkezî yönetim, aslî görevleri tebaanın huzurunu temin etmek olan bürokratlar ile maiyetindekilerden bazılarının suiistimallerine karşı onlara ağır cezalar vermiştir. Şöyle ki görevlerini suiistimal edenlere karşı idarî, malî cezalar verildiği gibi bazen de katl, idam, sürgün ve hapis cezaları gibi ağır cezalar tatbik edilerek bürokratik kaos önlenmeye çalışılmıştır. Bürokratlar ile maiyetindekilerden bazıları verilen cezaların ağırlığına rağmen görevlerini suiistimal etmede geri durmadıkları gibi eşkıyalarla ya doğrudan iş ve gönül birlikteliği ya da dolaylı yollarla aralarında bir bağ kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin bürokratik kaosu önlemede kanun ve asayiş bağlamında hareket edip suçlulara çeşitli cezalar vermesi, kaosun önlenmesinde yeterli olmamıştır. Bunda bürokratların yetiştirilmesinden, görevlere atanmalarına ve malî durumlarının düzeltilmesine kadar her bir Osmanlı padişahının gerekli tedbirleri almayışları etkili olmuştur. Merkezî yönetim sadece suç ve suçlu bağlamında hareket edip birtakım cezaî önlemlerle yaşanan kaosu bitirmeye çalışmıştır.

Taşrada yaşanan haksızlıkların merkezinde yer alan tebaa yaşadıklarını Divân-ı Hümâyûn'a arz-ı halde bulunarak haksızlıkların giderilmesi için çareler aramıştır. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bürokratik kaosun daha yoğun yaşanması tebaanın, devlete olan sadakatini sorgulamasına sebep olmuştur. Ancak tebaa, merkezî yönetimin aldığı tedbirlerin yetersizliği ile taşradaki görevlilerin suiistimal ve kanunsuzlukları karşısında kanunlara bağlı kalarak devlete isyan etmemiştir. Tebaa yaşadığı sorunlar karşısında pasif direnişte bulunarak (bürokratların yaptıkları zulümler karşısında) köylerini, tarla ve bağlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu bağlamda tebaayı bir gelir kapısı olarak gören bazı bürokratlar ile maiyetindekiler (ehl-i örf ile ehl-i şer') zulümlerine kılıf bulup özellikle vergiler üzerinde suiistimallerine devam etmişlerdi. Bu şekilde XVI. yüzyılda eşkıyalarla iş ve gönül birliği halindeki bürokratlardan bazıları, doğrudan devlet hazinesine de zarar vermişlerdir.

Merkezî yönetim tarafından çeşitli sebeplere bağlı olarak bürokratlar ile maiyetindekilerin (ehl-i örf ile ehl-i şer') kanunsuzluklarının engellenememesi, merkezî yönetimin tam olarak taşra yönetimine hâkim olamadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu durum ise devlet içinde devlet gibi davranıp tebaaya zulüm eden bürokrasi sınıfının kanunsuz uygulama ve haksız kazançlarında; merkezî yönetimin zaafiyet göstermesinin etkili olduğunu göstermektedir. Şöyle ki merkezî yönetim, bürokratlar ile maiyetindekilerin (memurların); eğitimlerinden, atanmalarına, malî ve özlük haklarının düzenlenmesine kadar bazı uygulamaları reformist bir anlayışla çağın gereklerine göre düzenleyememiştir. Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan eşkıyalık olayları, malî buhranlar gibi devleti ciddi olarak meşgul eden olumsuz gelişmeler de bürokratlar ile maiyetindekileri (devlet memurları) de ciddi olarak etkilemiştir. Bu sebeple bunlar, görevlerini suiistimal ederek eşkıyalarla işbirliği yapıp rüşvet almışlar ve tebaayı gelir kapısı olarak görüp çeşitli suçlar işlemişlerdir.

Sonuç olarak XVI. yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi'nde yaşanan kaosta; merkezî yönetim tarafından taşraya gönderilen emirlerin pratikte uygulanmaması, klasik metotlarla yetiştirilip Osmanlı toprak düzeninden yaptıkları hizmetlere binaen vergilerden belirli oranda pay alan Osmanlı Bürokratları'nın, çağın gereklerine göre (eğitim-öğretim) yetiştirilemeyişleri, taşra yönetiminde yer alanların görevlerine son verilmesinin ardından herhangi bir yolunu bulup kısa bir zaman içerisinde tekrar görevlerine atanmaları ile bunların teftiş ve denetimlerinde yaşanan sorunlar vs. etkili olmuştur.

Merkezî yönetim yaşanan sorunlara son vermek için başta adaletnâme olmak üzere tebaanın arzlarına binaen taşraya pek çok hükümler göndermiştir. Taşraya gönderilen hükümleri/emirleri tatbik etmesi gerekenler, kendilerine gönderilen hüküm ve adaletnâmelere işlerlik kazandırmadıkları gibi zulümlerini artırarak da devam ettirmişlerdir. Böylece özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında eşkıyalık olaylarının kontrolünün oldukça zor olduğu dönemde, taşrada örf ve töre (kanunlar ve normlar) bürokratlar ile maiyetindekiler tarafından askıya alınmış ve keyfi uygulamalarda bulunmuşlardı. Merkezî yönetim ise bunların, kanun tanımamaları ile yolsuzluklarına karşı etkili olamamış bu nedenle bürokratik kaos devam etmiştir.

KAYNAKÇA

A.DVN. MHM. **3**: 1, 5, 12, 31, 34, 39, 42, 57, 78, 79, 81, 86, 123, 126, 176, 179.

A.DVN. MHM. **12**: 51, 54, 63, 153, 169, 211, 212, 238.

A.DVN. MHM. **23**: 80, 133, 177, 185, 198, 281, 260, 308.

A.DVN. MHM. **24**: 99, 100.

A.DVN. MHM. **25**: 2738.

A.DVN. MHM. **26**: 87.

A.DVN. MHM. **27**: 14, 281, 286, 321.

A.DVN. MHM. **47**: 31, 132.

A.DVN. MHM. **48**: 327.

A.DVN. MHM. **70**: 84, 92, 94, 164, 199.

A.DVN. MHM. **71**: 1, 31, 120.

A.DVN. MHM. **73**: 31, 32, 87, 109, 153, 32, 157, 174.

AKDAĞ, M., (2013), **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâfî İsyânları”**, II. Baskı, (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul.

BARKEY, K., (2011), **Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çeviren: Zeynep Altok, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), II. Baskı, İstanbul.

CEZAR, M., (1965), **Cezar, Levendler**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, (Çelikkilt Matbaası), İstanbul.

EMECEN, F. M., (2011), **Osmanlı Klasik Çağında Devlet ve Toplum**, (Timaş Yayınları), İstanbul.

FARQHI, S., (2010), **Devletle Başa Çıkmak (Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar 1550-1720)**, (Alfa Yayınları), İstanbul.

GÖKBİLGİN, T., (1967), **Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul.

İNALCIK, H., (2000)., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300–1600)**, Çeviren, Halil Berktaş, Cilt 1, (Eren Yayınları), İstanbul.

İNALCIK, H., (2009)., **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Çeviren: Ruşen Sezer, XIV. Baskı, (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul.

ODABAŞI, F., (2013), Odabaşı, “Koçi Bey Risalesi'nin Sosyolojik Analizi”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, İstanbul, ss. 233-272.

ÖZ, M., (2010), **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, IV. Baskı, (Dergâh Yayınları), İstanbul.

ÖZTÜRK, N., (2012), **Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

PAŞA, M. N., (1992), **Netayic'ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Cilt: I-II, III. Baskı, (T.T.K Yayınları), Ankara.

PAKALIN, M. Z., (1946), **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I., (M.E.B Yayınları), İstanbul.

PAMUK, Ş., (2013), **Seçme Eserleri I, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Çeviren: Gökhan Aksay, IV. Baskı, (Türkiye İş Bankası Yayınları), İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. H., (2011), **Osmanlı Tarihi**, I. Cilt, (T.T.K Yayınları), 10. Baskı, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ. H., (2011), **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt, , I. Kısım, (T.T.K Yayınları), 10. Baskı, Ankara.

ÜNAL, M. A., (2011), **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, (Paradigma Yayınları), İstanbul.

TABAKOĞLU, A., (2005), **Toplu Makaleler I, İktisat Tarihi**, (Kitabevi Yayınları), İstanbul.

YILMAZ, S., (2017), **III. Murat Döneminde Divân-ı Hümâyûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

YILMAZ, S., (2018/2), “III. Murat Döneminde Eşkîya Suhtelerle Yapılan Müzakere Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XLV, ss. 61-82.

YILMAZ, S., (2018), “III. Murat Döneminde Anadolu ve Rumeli'deki Eyaletlerdeki Örnekler Işığında Reâyâ, Arasındaki Sorunların Divan-ı Hümâyûn'a Yansımaları Üzerine Değerlendirmeler”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.V, s. 17, ss. 260-276.